

זרקור על דמות נעלמה

חנה שפירא – "אם כל חי"

רחל יוקטן

היתה שגורה בפי בני הבית. גם ארץ ישראל היתה לנושא התעניינות קבוע בבית שפירא.

בראשית המאה ה-20, היתה סלאוויטה עיירה ציונית מובהקת וחנה שפירא קשרה קשרים עם "חוג חובבי שפת עבר" שהכריזה היו נפגשים בכל מוצאי שבת בבית אחד החברים, קוראים יצירה ספרותית ומשוחחים עליה (פוגל, 1986).

ההשכלה הרחבה שקיבלה הסופרת בילדותה, בזכות מידת הפתיחות של הוריה, ובפרט של אמה, שמקומה בחייה ובעיצוב אישיותה היה נכבד ביותר, לצד תכונות שאפיינו אותה: חריפות שכל, ביטחון עצמי ורצון עז לעצמאות, שבמהלך השנים קיבל ביטויים פמיניסטיים (גם אם המושג 'פמיניזם' לא היה שגור בפייה) עשויים להסביר את התנסותה מגיל צעיר בכתיבה, ואת ניסיונותיה להתקבל כסופרת עברית.

בנוסף לחינוך, להשכלה ולתמיכה הרוחנית שקיבלה בבית בילדותה ובימי נעוריה, חנה שפירא זכתה לחיי נוחות ומותרות. המשפחה התגוררה בבית גדול ומרווח עם משרתים, וככת יחידה לאמה ולאביה היו שתי בנות נוספות מנישואים קודמים, זכתה לפינוק. היא ואמה היו נוסעות מידי שנה למרחצאות בגרמניה. בהיותה בת 17 התחתנה עם בנו של בנקאי עשיר מוורשה בשם לימל רוזנבאום. כעבור שנתיים, בשנת 1887, נולד בנם פנחס. נישואיה של חנה שפירא היו ידועים בסלאוויטה כבלתי מוצלחים. בין בני הזוג, כנראה, לא נמצא דבר משותף להוציא את בנם פנחס. בשנת 1900 עבר הזוג לוורשה. חנה התיידדה עם סופרים, עיתונאים ועורכים, כילתה בתיאטרון, באופרה ובבתי קפה, בעוד בעלה מתרועע עם סוחרים ובעלי תעשייה. חנה שפירא לא היתה מאושרת בחיי נישואיה. בזמנה יש ביטויים לרצונה להיות חיים עצמאיים ללא כבלים והיא מתוודה על כך שבמשך שנים היא התכחשה לרגשותיה האמיתיים עד אשר החליטה לשים קץ למצב המלאכותי, השקרי, בידיעה שהדבר יעלה לה במחיר אישי כבד. והיא אכן שילמה מחיר כבד. הפרידה מבעלה היתה כרוכה גם בפרידה מבנה הפעוט שנותר ברשות אביו.

הפרידה מבנה גרמה לה צער וייסורי מצפון על שנטשה אותו. היומן משקף את הלבטים ורגשות התסכול שחוותה, לצד הרצון העז לעצמאות אישית והתפתחות רוחנית.

האם המשבר בחיי הנישואין של חנה שפירא הוחרף בעקבות פגישתה הגורלית עם הסופר ראובן בריינין? קרוב לוודאי. כך או כך, אין ספק שהתכרות בין השניים חוללה מפנה בחייה. בשנת 1899 היא נסעה עם אמה למרחצאות פרנצסבאד דרך ברלין, שם הכירה את ראובן בריינין. בריינין, שבתקופה זו דרך כוכבו בשמי הספרות העברית, היה איש מקסים והיה התאהבה בו. המפגש הוליד מערכת יחסים שקיבלה ביטוי בחליפת מכתבים שהתנהלה ביניהם בין

בתקופה בה ספרות נשים תופסת מקום נכבד בקרב קהל הקוראים, ונראה כאילו הדבר טבעי ומוכן מאליו, עולה ביתר שאת השאלה סביב העדרותן של נשים סופרות מן הבמה הספרותית העברית של ראשית המאה ה-20, בגולה ובארץ ישראל. נשים בודדות - נחמה פוחצ'בסקי, חמדה בן יהודה, איטה ילין, יהודית הררית, חנה שפירא, והבולטת מבין כולן דבורה בארון - פרסמו בראשית המאה סיפורים, אבל אף אחת מהן, להוציא דבורה בארון, לא נשארה בתודעה הספרותית לאורך זמן והופעתה היתה לא יותר מאפיזודה חולפת.

חנה שפירא, שכינתה עצמה "אם כל חי", החלה את דרכה כיוצרת בראשית המאה ה-20. היא כתבה שבעה עשר סיפורים קצרים ועשרות מאמרים בעברית, תרגמה יצירות ספרות ומאמרים מלועזית, והשאירה אחריה יומן בו כתבה בין השנים 1900-1941. למרות זאת, חנה שפירא היא עתונאית וסופרת כמעט בלתי ידועה.

מי היא חנה שפירא?

חנה שפירא נולדה בסלאוויטה אשר בפלך ווהלין שבאוקראינה, בט"ו בסבת תרל"ח (1878). ליעקב שמאי ומנוחה שפירא. המשפחה התייחסה על אדמו"רים מהוללים ובראשם ר' פנחס מקוריץ ור' פנחס שפירא. האחים שפירא מסלאוויטה היו צאצאיה של משפחת מלומדים מפורסמת שבבעלותה היה הדפוס היהודי הראשון ברוסיה, דפוס סלאוויטה הידוע. הם הוציאו לאור ספרי קודש רבים ובייחוד ספרי קבלה וחסידות. היתה זו משפחה גדולה ועשירה, שהיו לה בתי חרושת לגייר, טחנות קמח ומפעלי תעשייה אחרים. אף שהוריהם והורי הוריהם, שניים שלושה דורות קודם, היו למדנים ומלומדים ונחשבו לגדולי הדור, היו הצאצאים בסלאוויטה אנשים פשוטים, ואפילו חסרי השכלה. יצאו מכלל זה אמה של חנה שפירא, מנוחה, חנה שפירא עצמה ואחיה המהנדס ישראל דוד. הסופרת, בסיפורה "האחים מסלאוויטה" ("השלח", תרע"ד), מתעדת פרק מקורות משפחתה – עלילות גבורה וקידוש השם, ובראשית הסיפור היא מספרת כיצד בנו של הרב פנחס מקוריץ, ר' משה, שהיה אומן נפלא בתחום הדפוס, ייסד את בית הדפוס העברי בסלאוויטה, שגדל והעשיר את הרב ובני ביתו.

כל המקורות, שאינם רבים, המספרים את תולדותיה של חנה שפירא, מדגישים את כשרונותיה הבולטים והייחודיים ואת החינוך שקיבלה באווירה שהיתה יוצאת דופן במשפחות יהודיות מסורתיות. בילדותה התחנכה בחברת שני אחיה, פנחס הבוגר ומשה הצעיר ("גנזים", 1965). יחד עם האחים קנתה תורה מפי הרב המשפחתי ולכן לא בכדי, מספרים, נקראה 'עילוי' בפי כל – עילוי בצמות ארוכות ובשמלה. כישרונה של חנה שפירא היה רחב ומגוון. היא למדה שפות זרות, קראה ספרות כללית וניסתה כבר מגיל צעיר, בחשאי, לכתוב. את האהבה לשפה העברית העניקה האם מנוחה שפירא לילדיה, והיא

ולא תנחיל כבוד לבעליה, והיה נא בטות שלא הייתי פונה לעורתך לו גם מתי מרעב... כי בכלל לא אגיד לך מה שבלבי... אם לא כבה עוד הזיק האחרון של בריינין הקודם – תרגיש מעצמך מה שבפי, וצלי ילונך ויוכיחך על פניך למרות חפצך. האמנם צדקו האחרים ולא אני במשך עשרים שנה ויותר?... אגיד לך עוד רק זאת: כאבי הנוכחי עולה על הכאב שהרגשתי בשעת הצרות והתלאות שם, בהפגשי פנים אל פנים עם חיות בני אדם... חוה" (גנזים, 253/1198).

המכתב הזה הוא, כאמור, האחרון באוסף המכתבים של חוה שפירא אל ראובן בריינין. מסכת היחסים הזו, שבתחילתה היתה עבור שפירא הצעירה בו בזמן גם אהבה גדולה וגם כרטיס כניסה לעולם הספרות העברית, היתה בסופו של דבר לטרגדיה של חייה. הרצון להיות לסופרת, מן הראשונות בספרות העברית, ליווה אותה מגיל צעיר והמפגש עם ראובן בריינין, שהיה סופר מוכר ומקובל, העניק דחיפה רצינית למאוויים שלה. שפירא מעידה ביומנה שבריינין הכיר בכשרונותיה ועודד אותה לכתוב סיפורים. הוא היה עבורה בד סמכא ומקור השראה. את סיפוריה הראשונים היא שלחה אליו כדי שיביע את דעתו ויעיר את הערותיו. במשך שנים היא טיפחה אשליה שהתנפצה אל מול המציאות, ובסופו של דבר מעולם לא הצליחה לבנות חיים חדשים ראויים ומספקים. בריינין אכן היה "אסון שלה" כדברי אחד מידידיה.

שבע שנות נדודים

בוורשה, שהיתה מרכז הספרות העברית באותה תקופה, קשרה שפירא הצעירה קשרים עם הסופרים י.ל. פרץ ודוד פרישמן, שהיו גם הם מן הדמויות המשמעותיות בחייה, עובדה שבאה לידי ביטוי גם ביומנה. מידת הערכתה אותם כסופרים ואת אישיותם השתקפה גם בכך שלשניהם הקדישה מסות שפורסמו בכתבי העת של אותם ימים: "י.ל. פרץ, האדם והמספר, למלאת שלש שנים לפטירתו", (השלה, תרע"ח), ו"זכרונות מחיי פרישמן", (התרן, תרפ"א). את פרישמן היא הכירה מביקוריו בבית הוריה עוד מימי ילדותה, ואילו את פרץ היא למדה להכיר בהגיעה לוורשה. המפגשים עם פרץ, בביתו בוורשה, היו לתוויה בחייה של חוה שפירא, אשה צעירה הנמצאת בראשית דרכה ככותבת. כבר במפגש הראשון קיבל אותה פרץ בסבר פנים יפות והיה לה למורה דרך ויועץ. הוא נהג כך לא רק ביחס אליה. ידוע שפרץ פתח את דלתות ביתו לסופרים צעירים ולאחריה ספרות וערך בביתו מפגשים קבועים, (ברקוביץ, תשי"ג).

בתקופה זו, ב-1902, שפירא גם פרסמה בכתב העת "הדור", אותו ערך דוד פרישמן, את סיפורת הראשון, "השושנה".

במקביל לשאיפתה להיות לסופרת קינן בחוה שפירא רצון עז ללמוד ולהשכיל. לאחר שלוש שנים בוורשה היא עברה לווינה והתחילה במסלול של לימודים. ביומנה היא מספרת על התמסרותה לשעורי הפילוסופיה והפסיכולוגיה ולספרי המדע. בשנת 1906 התקבלה לאוניברסיטת ברן בשווייץ, ובגיל 32, בשנת 1910, היא סיימה את לימודיה וקיבלה תואר דוקטור לפילוסופיה. למרות החשיג המרשים – לא היתה בחוה שפירא תחושה של שביעות רצון. שנה קודם לכן, ב-1909, יצא לאור אוסף הסיפורים אותו השלימה במהלך שנות לימודיה, בשם "קובץ ציורים", ספר שלא זכה לתהודה ולהכרה במידה לה היא ציפתה (פרישמן, 1930). נראה שביומנה היא בחרה שלא להתייחס לאי קבלתה על ידי קהילת הסופרים ואת דחייתה ביטאה בביקורת עצמית על כך שעדיין לא הצליחה להפיק מן החופש שלה את התועלת הראויה שלשמה נאבקה.

בשנת 1910, אחרי שבע שנות נדודים, חזרה חוה שפירא לוורשה וביקרה בבתייהם של הסופרים י.ל. פרץ ודוד פרישמן. אולם היא לא הצליחה לשחזר את החוויות הרוחניות שהוותה במפגשים איתם בראשית דרכה הספרותית.

חוה שפירא בצעירותה

השנים 1899 ל-1920, בעזבונו של בריינין, הנמצא בארכיון הספרייה היהודית העממית במונטריאול שבקנדה, נמצאים 180 מכתבים שכתבה אליו חוה שפירא. צילומים של מכתבים אלה שמורים במכון "גנזים" בתל אביב.

אהבה חד צדדית

המכתבים שכתבה שפירא לבריינין אינם מסתירים מאומה: כל הרגשה, כל רעיון, כל משבר, כל שמחה, למעשה, כל מה שהתרחש במוחה או בלבבה של הכותבת הועלה מיד על הנייר, יום וילעתים פעמיים ביום. אך הנושא המרכזי של המכתבים,

המשתלט על כל השאר, היא אהבתה העזה של חוה שפירא לראובן בריינין. מן הרגע הראשון שבו פגשה אותו, בהיותה בת עשרים ואחת, נחרץ גורלה והיתה כמכושפת.

בשנים הראשונות למערכת היחסים בין השניים, עד לשנת 1910 לערך, בריינין ענה על מכתביה והיה לה למאהב, ידיד נפש, מורה ומופת. אולם כבר מלכתחילה שפירא כתבה אליו יותר מכתבים וקיבלה ממנו הרבה פחות. יחסה אליו היה ברור. לגבי בריינין – קשה לומר באופן חד משמעי מה היה יחסו כלפיה. ידוע שהוא ענה על מכתביה ונפגש אתה. עם זאת, הוא היה מבוגר ממנה ב-16 שנים, נשוי ואב לילדים. גם אם זו לא היתה אהבה חד צדדית, ובריינין רחש לה אהבה, לא היה בכוחו להיפרד ממשפחתו ולחבור אליה. אין זה מפתיע שלעתים מוזמנות עלו טרונות ממכתביה על כך, שהוא השלה אותה. אלא שהיא לא היתה מסוגלת להינתק ממנו, גם כשהוא מיעט לכתוב לה ולהביע את רגשותיו. בנובמבר 1913 (גנזים, 48058) היא העלתה על הכתב את מסקנתה הפטאלית הבאה: "יודעת אני שהוא היה המאורע, הגורל שבחיי ומעמוד התיכון הזה הסתבכו אח"כ כל המאורעות הפנימיים, אף החיצוניים." חוה שפירא הבינה ששניהם, היא ובריינין, השתנו עם השנים, אבל במחירתה, האהבה שניצתה בה פעם אחת אי אפשר לכבותה. לעומת זאת, נראה שבריינין הצליח למחוק את שפירא מחייו אחרי 1914. הוא לא כתב לה מיוזמתו ולא הגיב על מכתביה ולו בשם ידידות ארוכת שנים או מטעמי נימוס. המכתב האחרון שלה אליו נשלח מפראג ב-27 ביוני 1920 לניו יורק, המכתב רגשני, טעון תחושת מרירות, כביכול מפוכחה, ועם זאת מלמד על עיוורונה ותמימותה של חוה שפירא, שעדיין ציפתה נואשות לעורר במי שהיה אוהבה רגש כל שהוא: "מר ראובן בריינין, התנהגותך בנוגע אלי היא – כדי לדבר בלשון רכה – מגונה

ב-1911 יצאה למסע לארץ ישראל. את המסע היא חלקה עם הוריה, הסופר דוד פרישמן, אשתו ואנשים נוספים. ברשימתה של הסופרת, "האשה בספרותנו ומחוצה לה" ("העולם", 1934) היא מספרת חוויות מן המסע המשותף כשהדגש הוא על מידת הפופולריות לה זכה פרישמן. מקור אחר מספר (פוגל, 1986) שבחזרתה מארץ ישראל היא חלקה את חוויותיה עם חברי חוג "חובבי שפת עבר", להם סיפרה על פגישותיה וביקוריה ביישובים ובמוסדות שונים.

בשנת 1914 פרצה מלחמת העולם הראשונה, שהביאה אסונות וגם הרס להרבה ערים ועיירות. סלאוויטה, שהיתה במרחק לא רב מהחזית, נעזבה על ידי רבים מתושביה שעברו למקומות יותר בטוחים בפנים הארץ. גם משפחת שפירא עברה למקומות מרוחקים ובטוחים יותר. תקופה מסוימת נאלצה הסופרת להסתתר מן השלטונות הצאריים, כנראה בשל פעילותה הציונית. במהלך שנות המלחמה היא נדדה מסלאוויטה לקייב ואודיסה, וכשכתבה רשימות, עשתה זאת תחת שם בדוי. בשנת 1919, בעת שסלאוויטה נמצאה בתחום הכיבוש של הצבא הפולני, עברה שפירא את הגבול הפולני-צ'כי יחד עם משפחה נוצרית מכובדת וככל הנראה היא התגוררה עם אותה משפחה תקופת מה במונקאץ' לפני שעברה לפראג.

חיים לא מאושרים בפראג

מכאן ואילך שימשה פראג כעיר מגוריה ובה היה יחד עם בנה פנחס. חוה שפירא העריצה את המשטר הדמוקרטי ששרר בצ'כוסלובקיה החדשה ואת נשיאה תומס מסריק. מצבה הכלכלי בשנים ההן היה בכי רע אולם מן היומן עולה שהיא קיוותה להמשיך ולבנות את חייה כאשה עצמאית שעדיין יש בה רצון ליצור – לכתוב סיפורים. אולם, הסיפור האחרון של שפירא שפורסם היה "מכתבי מכה שחפת" בכתב העת "השלח" בשנת 1921. לעומת זאת גדלה בהרבה כמות המאמרים שכתבה. כתיבה זו היתה לה מקור פרנסה. בשנות חייה בפראג כתבה באופן רצוף וקבוע רשימות ומסות בעברית שהתפרסמו בעיקר בכתבי העת "העולם", "התרן" ו"הדאר" (שני האחרונים הופיעו בארצות הברית). שפירא כתבה גם מאמרים בלשונות זרות. בסוף שנות ה-20 היא התמסרה לכתיבת המונוגרפיה "ת.ג. מאסאריק, חייו ותורתו", שהופיעה בפראג בשנת 1935.

מצד אחד, המעבר לפראג העניק לשפירא ביטחון, למרות שרמת החיים לה הורגלה במשפחתה, ירדה. מצד שני, היא הרגישה עצמה בודדה ורחוקה מן המרכז התרבותי היהודי המשמעותי, מגותקת ממשפחתה וממכריה. פראג היתה לה לפניה נידחת באירופה והיא הרגישה בה זרה. אם בשל מצוקה כלכלית ואם בשל מצוקה נפשית היא ויתרה על העצמאות האישית שלה, שהיתה כה חשובה לה, ובאמצע שנות ה-20 היא נישאה שנית לתושב פראג, ד"ר וינטרניטץ, איש אינטליגנט, מזכיר הקהילה היהודית, אולם לרוע מזלה לא שבעה נחת גם מנישואים אלה. על פי עדותה של שפירא, ביומנה, האיש היה חולה ומרד את

חייה.

בשנות ה-30 מיעטה לכתוב ביומנה. מהמעט שכתבה מצטיירת תמונה של אשה מתוסכלת ומיואשת. המצב החריף עם פרוץ מלחמת העולם השנייה. שלושה חודשים לפני פרוץ המלחמה, ב-18.6.1939, היא כתבה ביומנה: "מאורעות עולם... רדיפות בנוסח המערבי שלא היו כמותן. החיים הפרטיים אינם עכשיו ולא כלום... כל מזבן חיי זהו בני... אלה שלי נראים בעיני רק כסרס עודף... נלחמתי בעד חיי האינדיווידואליים. עכשיו לא כלום" (יומן, עמ' 258).

יומנה של חוה שפירא נחתם ב-21.10.1941 בעדותה המרגשת, עדות של אדם שמבין את מר גורלו ומבקש להיפרד: "... לא כתבתי עברית עוד כשנתיים ואני נפרדת עכשיו מיומן זה ומוסרת אותו לידים זרות. בני מעבר לים, ואני הולכת, מי יודע לאן? גורל בני עמי גורלי... כל כך קשה להפרד אפילו מיומן, מניר שנושם בו רוח חיים מהכתוב בו."

על פי עדות אחיה מנחם שפירא, חוה שפירא נספתה ב-28 בפברואר 1943, כ"ג באדר א' תש"ג, במחנה הריכוז טרווינגשטאדט.

מכלול יצירתה סיפורים

בתחום הסיפורת, הותירה אחריה חוה שפירא אוסף קטן יחסית של סיפורים. קובץ סיפורים לו קראה בשם "קובץ ציורים" (1909), ושני סיפורים נוספים: "האחים מסלאוויטה" ("השלח", 1914) ו"מכתבי מכה שחפת" ("השלח", 1921). הספר "קובץ ציורים" כולל המישה עשר סיפורים קצרים. על אף שהחלה לכתוב את סיפוריה בראשית המאה ה-20, בשלהי פעילותה של תנועת ה"מהלך החדש", ההנחה היא שהיא הושפעה מן הזרם הספרותי ויצרני ומצאה בעקרונות הפואטיים של התנועה מסגרת מתאימה לדרך שלה. עיקר סיפוריה של שפירא כתובים בז'אנר של ה"ציור" – ולראיה, לקובץ היא קראה בשם "קובץ ציורים".

ז'אנר הציור ציין את הנטייה לריאליזם פסיכולוגי ושפירא ביקשה במרבית ציוריה לשקף את מעמדה של האשה בחברה בכלל, ומקומה של האשה העברית בחברה היהודית המשתנה, בפרט. במרכז סיפוריה היא העמידה דמויות נשים אותן עיצבה כקרבות של החברה הגברית, או סיטואציות המסמלות את מערכת היחסים הזו. התפישה של סופרי "המהלך החדש", ובראשם הסופר בן אביגדור (אבן, 1972), הטוענת כי הספרות האידאלית היא ספרות ריאליסטית המשמשת כ"מראה של החיים" באה לידי ביטוי הצהרתי מפי חוה שפירא לפחות בשני מאמרי ביקורת שכתבה: "הספרות הצעירה" ("התרן", 1923) ו"הספרות הרוסית של עכשיו" ("השלח", 1925).

למקרא סיפוריה של שפירא מתקבלת תמונה תמאטית וסגנונית עקבית. התשתית התמאטית הינה נשית בעיקרה. הסיפור הראשון בקובץ, "השושנה", סיפור הביכורים של הסופרת שפורסם בשנת 1902, מסמן את הקו הדומיננטי שמאפיין את יצירתה: הפן הפמיניסטי. במרכז הציור היא שרטטה באופן אליגורי דמות (פרח השושנה) המתאפיינת ביופי ורגישות מחד, ובנחישות, עקשנות וגאווה מצד שני. השושנה היא מנהיגה בעלת יעוד והיא נושאת מסר אותו היא רוצה להשמיע ולהעביר לבנות מינה בפרט ולכל באי עולם. למקרא "השושנה", קשה שלא להבחין בקווי הדמיון שעולים בין "דמות" השושנה לבין המחברת שהשאיפה לחופש ולעצמאות היו למוטו של חייה. בסיפור זה ביטאה חוה שפירא את תמצית השקפת עולמה, ואת הרעיונות והמוטיבים המופיעים בהמשך בכל סיפוריה בצורות דומות ושונות כביטוי למצוקות חייה, למאויים ולמאבקים של חייה ושל נשים כמותה.

התשתית התמאטית הנשית של כתיבתה מקבלת חיזוק במבוא לקובץ, בו היא מבחירה בקצרה את עמדתה ביחס למקומן של הנשים בספרות העברית.

העבריים החשובים של המחצית הראשונה של המאה: "השלח", "הדואר", "העולם", "התקופה" ו"התרן". המאמרים לא קובצו מעולם, כך שיתכן ש-62 המאמרים שאיתרתי בכתבי העת הללו מהווים את מרבית יצירתה בתחום זה, אך לא את כולה.

המאמרים בכתבי העת נסבו סביב הספרות העברית והכללית, התרבות היהודית והכללית, פילוסופיה, חיי היהודים בקהילות, ציונות, אישים ידועים וענייני דיומא. הם משקפים את בקיאותה של הכותבת בספרות העברית והכללית, את השכלתה הרחבה ואת השקפת עולמה במגוון נושאים כגון: מעמדה של האשה בתורה ובספרות כיוצרת וכקוראת, חיי היהודים בקהילות הגולה, תופעת ההתבוללות, עלייה לארץ ישראל ועוד. המאמרים גם מלמדים על שליטתה של חוה שפירא בלשון העברית ועל העושר הלשוני שלה. כתיבת המאמרים התפרסה על פני 25 שנה. בשנים 1913 – 1918 כתבה חוה שפירא שישה מאמרים, כולם פורסמו בכתב העת "השלח" וכמעט כולם נסבו סביב ענייני הספרות העברית והכללית. בעשור שבין השנים 1920 – 1930 היא כתבה את מרבית המאמרים שלה – קרוב לארבעים, יותר ממחציתם ב"העולם" (שבועון ההסתדרות הציונית העולמית). בתחילת שנות ה-20 היא פרסמה את כל מאמריה בכתב העת "התרן" שיצא לאור בניו יורק על ידי ההסתדרות הציונית באמריקה, ועורכו היה ראובן בריינין שנוכח הרבה לעיל.

מתוך כלל המאמרים שכתבה חוה שפירא בעשור הזה - שמונה עוסקים בספרות. אין ספק, המאמר המשמעותי ביותר מבהינת הנושא שבו אנו עוסקים, היה "דמות האשה בספרותנו" שפורסם בכתב העת "התקופה" בשנת 1930. במאמר זה היא משלבת שני תחומי עניין שליוו אותה במשך שנים: ספרות עברית ומעמד האשה העבריה. במאמר בחנה הכותבת את עיצוב דמות האשה כפי שהוא בא לידי ביטוי ביצירות הספרות העברית מתקופת ההשכלה ועד לתקופת התחייה. מבין סופרי ההשכלה: מאפו, מגדלי מוכר ספרים, י.ל. גורדון, וסמולנסקין, מגדלי היה, לדבריה, הראשון שתיאר את האשה ב"מכחול אמן". לגבי סופרי דור התחייה: י.ל. פרץ, פיירברג, ברזידס, ברדיצ'בסקי, גנסין וברנר, היא בדקה את הייחוד של כל סופר ואת הדרך שבה עיצב את דמות האשה בסיפוריו. אחת הטענות העיקריות שלה במסה זו היתה, שהספרות העברית החדשה מיעטה לטפל בדמות האשה.

שאר המאמרים עסקו במגוון נושאים: ציונות, ארץ ישראל, יהדות ותחיים היהודיים בקהילות, דיווח מן הקונגרסים הציוניים, מוועידות ומקהילות בהן ביקרה ושיחות עם אישים כגון מרטין בובר (הדאר, תרפ"ח) ותומס מסארקי (השלח, תרפ"ח).

בשנים שבין 1930 ל-1938 פרסמה שפירא תשעה עשר מאמרים, מתוכם חמישה שעסקו בספרות. המאמרים פורסמו בכתבי העת "הדאר" ו"העולם". ידוע שכתבה גם בגרמנית, ציכית ויידיש לעתונים בשפות אלה, אך אין מעקב מסודר אחרי המאמרים.

חוה שפירא, אימצה לה את המסה ככלי לביטוי ביקורת ספרותית ולכתיבה על נושאים כמו פילוסופיה, היסטוריה ועוד, ואת הדישימה ככלי לסקירות ודיווחים על נושאים ואירועים שונים כמו הקונגרסים הציוניים וועידות מפלגתיות. ברור שההבחנה אינה חד משמעית וגם בתחום הספרות יש לשפירא פרסומים הקרובים יותר לרשימות.

תחושת תסכול

דן מירון (אמהות מייסדות, אחיות חורגות, 1991), בהתייחסו להתחלתה של הסיפורת העברית הכתובה בידי נשים, משנות ה-90 של המאה ה-19 עד סוף העשור השני של המאה ה-20, מכיר בחוה שפירא כאחת היוצרות העבריות

שער הספר "קובץ ציורים", ורשה 1909

מקומן של הנשים, "החצי השני של האנושות", נפקד בספרות זו, וכל עוד הן לא תהיינה שם יחסר "גוון" מסוים. לדעתה, אין הסופר הגבר, מוכשר ככל שיהיה, מסוגל לתאר רגשות של אשה באופן בו אשה יכולה לעשות זאת. למבוא זה יש חשיבות להבנת עולמה של שפירא ועמדתה הפואטית. חוה שפירא הצעירה, המתעתדת להיות סופרת, רואה עצמה נושאת שליחות ציבורית. לצד קידומה האישי היא שמה לה למטרה לקדם את מעמדה של הנשים בתורה בכלל ובספרות בפרט. לא בכדי תתמה חוה שפירא על יצירותיה בשם "אם כל חי", כינוי שילווה אותה כל שנות פעילותה. היתה לכך משמעות, שכן שפירא היתה מודעת להיותה סופרת עברית מן הראשונות.

כתיבתה העיונית של חוה שפירא

עיון בכתבי העת של התקופה המדוברת מלמד על העדרותן של הנשים לא רק מהיצירה הספרותית אלא גם מתחום הכתיבה האישי בלטיטטייה. השתתפותה של חוה שפירא בכתבי העת היתה, לרוב, בבחינת תופעה יוצאת דופן. בין השנים 1913 – 1938 היא כתבה עשרות מאמרים שהתפרסמו בכמה מכתבי העת

דמות האשה בספרותנו

בגודד לספרות העמים – אין ספרותנו מרבה לטפל בדמות האשה בספרותנו העתיקה אנו מוצאים כמה ספוסים נפלאים ומלבבים של הימין והיפה שניה להן ערך גדול וחשוב במי האדם ושהלחיבו את דמיונם של משוררים ואמנים באומות העולם – ואילו ספרותנו החדשה הסירה את דעתה מהן. משוררי אומות העולם שרו על מרים אשת הורדוס על יהודיות (הבל על אשת שבתי צבי (דומסקי) על אשתו של רבי עקיבא (היימן) ואילו ספרותנו הסירה את דעתה מהן.

פתיחת המאמר "דמות האשה בספרותנו", הקובל שהספרות העברית מתעלמת מנשים ("התקופה", כרך 26-27, 1930)

הראשונות בספרות העברית.

באשר למאמרי הביקורת והמטות שלה בתחום הספרות העברית, דומה שאלה לא הצטרפו לקורפוס שלם. הם נכתבו ברווחי זמן גדולים ולכן לא נוצר רצף מתמשך של חשיבה ביקורתית, היכול להעיר על מכלול כתיבתה. הרף זאת, אין ספק שלאור פעילותה ארוכת השנים – בתחומים שונים נעדרו מהם, לחוה שפירא היתה נוכחות מורגשת של ראשוניות, בפרט בכל מה שקשור למקומן של הנשים בספרות ובתרבות העברית.

במרוצת 25 שנים כתבה חוה שפירא מאמרים, מסות ורשימות. יש עדות לתקופות בהן פרנסתה היתה תלויה בפרסום רשימותיה בכתבי העת. עם זאת, היתה שפירא במהותה, כל חייה, "אדם ספרותי". הספרות היתה לחלק בלתי נפרד מחייה האינטלקטואלים כאותם משכילים יהודים מזרח אירופיים, שאימצו את הספרות במקום הדת שאותה שנטשו.

עיסוק בביקורת ספרותית, לפחות בראשית דרכה, היווה גם חלק מן השאיפות שלה להיות סופרת מוכרת. במהלך השנים מימשה את כשרון היצירה והרצון ליצור פחות בכתבת הספרותית ויותר בתחום כתיבת רשימות ומאמרים. ביומנה ביטאה תחושת תסכול מתמשכת. היא ניסתה לברר לעצמה האם לא כתבה סיפורים נוספים על אלה שפרסמה משום שהקדישה את זמנה לכתיבה מסוג אחר ולפעילויות אחרות? או שכתבה מה שכתבה משום שלא היתה מסוגלת להוציא מתחת ידיה סיפורים הראויים בעיניה ובעיני אחרים? בכל מקרה, במשך כל שנות הכתיבה והפרסום בכתבי העת נשמר לה מקום, ולו קטן ולא מרכזי, בקהילת הסופרים, העורכים ואוהבי הספרות העברית.

ועם זאת, עיקר ייחודה כעיתונאית-פובליציסטית כמעט יחידה בעתונות העברית שלפני מלחמת העולם הראשונה.

של חוה שפירא – "אם כל חי". מטרה אחת היתה לחשוף את מכלול יצירתה העברית: סיפוריה, מאמריה, יומנה האישי והכרות עם אישיותה המיוחדת. המטרה השנייה של החיבור היתה לנסות ולהתמודד עם השאלה של עצם הופעתה של אשה-סופרת בסביבה ספרותית גברית מובהקת.

להשגת מטרת המחקר נדרשה השקעה בחיפוש מקורות - הן ראשוניים והן משניים. ספרה "קובץ ציורים" נגיש לקריאה, יומנה שמור במכון "גנוזים" בתל אביב. לעומת זאת, מאמריה אינם מקובצים. לצורך חשיפת המאמרים נדרשה עבודת חיפוש מקיפה בכתבי העת שהופיעו באותן השנים. הקריאה ביומנה האישי של הסופרת סייעה רבות, בראש ובראשונה להכרות עם אישיותה והבנת עולמה הפנימי, וגם להשלמה של תמונת פסיפס שחלק מחלקיה חסרים. כך גם מכתבים שנותרו בעיזבונה.

בספרי המחקר העוסקים בהיסטוריה של הספרות העברית חוה שפירא אינה קיימת. גם המחקר שעוסק בספרות נשים עברית לא ייחד לה מקום, להוציא דן מירון (1991) המעיד בקצרה על מקומה החלוצי בתחום המסה העברית. המידע שקיים על הסופרת נשען בעיקר על מספר רשימות עיתונאיות התזוורת, פחות או יותר, על דברים ידועים. לאור מיעוט המקורות חשוב להדגיש שהחשיפה של יצירתה של שפירא אינה שלמה. נוסף לזאת את העובדה שהסופרת כתבה גם בשפות לועזיות ותרגמה מהן לעברית, יצירה שלא קיבלה ביטוי כאן, משום שהדברים הוגבלו ליצירה העברית בלבד.

עובדה מעניינת שעלתה תוך כדי עבודת המחקר – חוה שפירא לא היתה

רשימות מהקונגרס

מבלי ששים עולה הקונגרס הששי על הזכרון.

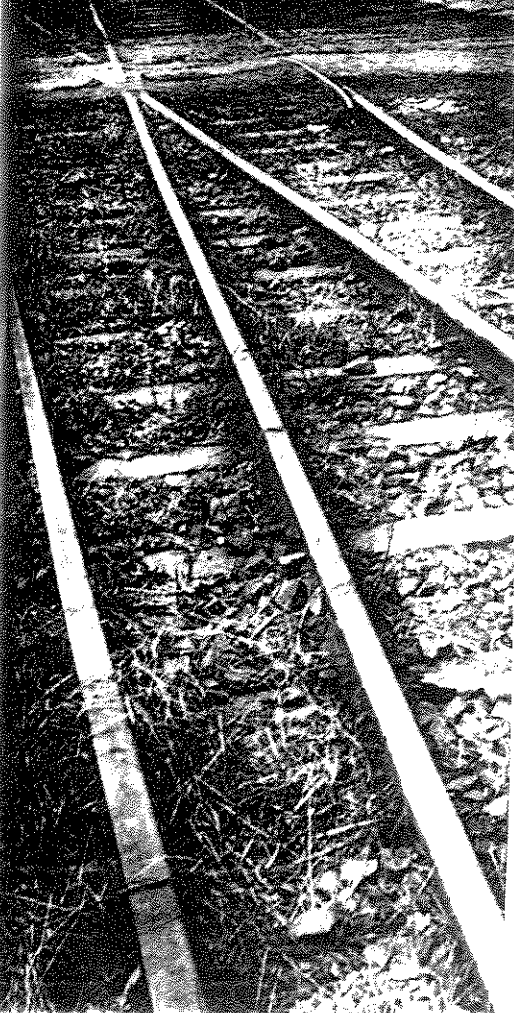
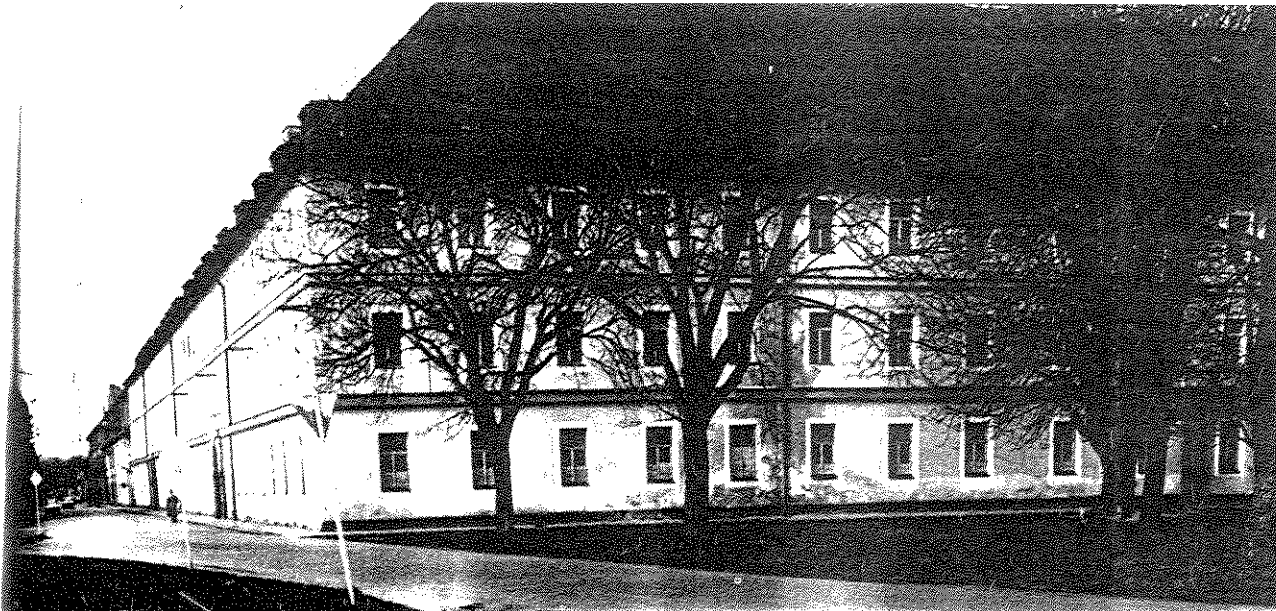
גם אז היתה אופוזיציה, ואולי האופוזיציה היותר גדולה, שהיתה על הקונגרסים הציוניים; וצריך רק לזכור את הרגע, שעיובו הצירים (בעלי ה"לאו") את האולם, והרוחות היו מלאות מרירות וצער, והוא, המנהיג הגדול, שיצר את הקונגרס ושכל נפשו היתה מסורה לרעיונו הקדוש לו: תחית העם בארץ ישראל, נשאר יושב על מקומו, כשידינו משולבות על הזוהו, פניו הוררים והלב התולה דופק מתוך סער שבנפשו. אולם איננו כגלה את הנעשה בנפשו. למראית עין נשאר יושב במנוחה על מקומו, ורק האם, היושבת בקרבתו, מרגישה את הצער ואת הסער שבנפשו הכן הגדול, והיא מכיטה עליו בעינים מלאות דאגה וחרדה. הידידים, ידידי הנפש והרוח, העובדים אתו והקרובים לעבודתו, עוזבים את האולם ומביעים לו בזה את אירצונם ומחאתם; ודבר זה מראה לו רק, עד כמה יקר וקדוש וחיביב עליהם הרעיון, רעיונו. אפשר, שבחוק כל צערו נחמלא אז לכו חרות, הרי לכך כוון. הוא הכין לרוח העם ביצרו את הרעיון, ועכשו נוכח שלא טעה הטובים שבין הצירים עובד את האולם ונכונים היו לעזוב גם את המנהיג בשעת שצריכים היו להשאר נאמנים להרעיון. ותמונתו הנפלאה עולה על הזכרון בשעת שעמד על הבימה בשעת נעילתו של הקונגרס, — עמד בכל גדלו ותפארתו, ידו מורמת למעלה והוא מוציא מפיו בקול רועד מתוך סערת-נפש; אם אשכחך ירושלים תשכח ומיני!

רשימה עיתונאית ב"התרו" (ניו יורק, 1921) על פתיחת הקונגרס הציוני ה"ב בקרלסבד, צ'כוסלובקיה

סופרת בסביבה ספרותית גברית

ולסיכום, שתי מסרות עיקריות היו לנגד עיני בבואי לבחון את חייה ויצירתה

אלמונית בשנים שכתבה, יצרה ותרגמה. היא התרועעה עם סופרים ומוציאים לאור, היתה פעילה במסגרות ציוניות בעיר הולדתה סלאוויטה וגם בפראג.

הרושם שמתקבל מן המקורות הוא, שחווה שפירא זכתה להערכה כאדם בשל אישיותה, השכלתה הרחבה, חכמתה וההעוזה שגילתה בכל מה שקשור לתפישת מעמדה של האשה בחברה, אך לא זכתה להערכה על כתיבתה הספרותית. במהלך השנים היא נשכחה וכך גם יצירתה. ציפייתה לקבל הכרה כאחת מן הסופרות הראשונות של הספרות העברית – נכזבה.

סיפור חייה של חווה שפירא הוא סיפור של החמצה. מותה בטרזיינשטאט מוסף לו ממד טרגי. עבודת המחקר, כמו גם המאמר הזה שנועד למנה, מבקשים לגאול את חווה שפירא מאלמוניותה ולהנציח את זכרה.

* * *

מאמר זה מבוסס על: רחל יוקטן, חווה שפירא – "אם כל חי", מן הספרות הראשונות של הספרות העברית החדשה, חיבור לשם קבלת תואר "מוסמך למדעי הרוח", אוניברסיטת תל אביב, נובמבר 1999, בהדרכת פרופ' אבנר הולצמן.

רשימה ביבליוגרפית

- מקורות ארכיוניים
 שפירא, חווה, יומן, 1900 – 1941, תיק מס' 48068, מכון גנוזים, תל אביב.
 שפירא, חווה, מכתבים לראובן ברייניץ, ארכיון הספרייה היהודית העממית במונטריאול, קנדה. העתקי המכתבים שמורים בארכיון גנוזים, תל אביב.
 חיבורים מאת חווה שפירא
 "השושנה", הודו, כרך ראשון, חוברת מ"ח, קראקא, ב' בטבת תרס"ב, עמ' 13-14.
 "קובץ ציורים", ווארשא, תרס"ט.
 "זאזים מסלויטה", השלח, כרך 30, תרע"ד, עמ' 541-554.

התחנה האחרונה – גיטו טרזיינשטאדט. חווה שפירא גוועה בגיטו זה ב-1943

תל אביב, תשי"ג, עמ' נ"ג-ס"א.
 הולצמן, אבנר, "המהלך החדש" – ניצני הריאליזם בסיפורת של שנות התשעים, הסיפור
 העברי הקצר בראשית המאה העשרים – מבוא היסטורי-ספרותי, תל אביב, 1993,
 עמ' 18-12.
 הררי, יהודית, חוה שפירא ("אם כל חי"), אשה ואם בישראל, תל אביב, תשי"ט, עמ'
 189.
 כהן, ישראל, (עורך), חוה שפירא, ידיעות גנוים, סופרים עברים שנספו בשואה. כרך ה'
 חוברת 81, תל אביב תשל"ג, עמ' 743-738.
 מירון, דן, אמהות מייסדות, אהיות מורגות, תל אביב, 1991.
 פוגל, ישראל, חוה שפירא היא "אם כל חי", דבר, 19.9.1986, עמ' 28.
 פרישמן, דוד, מכתב 14, כל כתבי דוד פרישמן, מכתבים על דבר הספרות, וורשה-ניו
 יורק, 1980, עמ' קעט-קפג.
 קלוזנר, יוסף, על "בת היחידה" (למלאת 30 שנה לעבודתה של ד"ר חוה שפירא),
 הדאר, כרך 18, תרצ"ט, עמ' 107.
 קרוון, נעמי, מי היא חוה שפירא? ידיעות אחרונות, 29.9.1986, עמ' 20.
 קרסל, ג', חוה שפירא, לכסיקון הספרות העברית בדורות האחרונים, כרך שני, מרחביה,
 1967, עמ' 968.
 שפירא, מנחם, מתוך מכתב שכתב אחיה מ. שפירא מיום 13.5.56, גנוים, קובץ לתולדות
 הספרות העברית בדורות האחרונים, (עורך: ברוך קרוא), כרך ב', תל אביב 1965,
 עמ' 37-36.

"י.ל. פרץ, האדם והמספר (למלאת שלש שנים לפטירתו)", השלח, כרך 34, תרע"ה,
 עמ' 347-354, 501-510.
 "מכתבי מכה שחפת", השלח, כרך 38, תרפ"א, עמ' 122-131.
 "זכרונות מהיי פרישמאן", התרן, כרך 9, גיליון י"א, תרפ"ג, עמ' 84-89.
 "הספרות הצעירה", התרן, כרך 10, גיליונות ד-ה, תרפ"ג, עמ' 74-83.
 "הספרות הרוסית של עכשיו", השלח, כרך 43, תרפ"ה, עמ' 76-87.
 "נשיא פילוסוף" (למלאת 75 שנה למאסאריק, נשיא צ'כוסלובקיה), השלח, כרך 44,
 תרפ"ה, עמ' 159-176.
 "מרטין בוכר ומפעלו", הדאר, כרך 7 גיליון ב', תרפ"ה, עמ' 28.
 "דמות האשה בספרותנו", התקופה, כרך 26-27, תר"ץ, עמ' 617-633.
 "האשה בספרותנו ומחוצה לה", העולם, כרך 22, גיליון מ"ב, תרצ"ה, עמ' 651.
 "ת.ג. מסריק, חייו ותורתו", פראג, תרצ"ה.

חיבורים אחרים על חוה שפירא

אבן, יוסף, מבוא, ניצני הריאליזם בספרות העברית. (בעריכתו), כרך ראשון, ירושלים,
 1972, עמ' 7-37.
 בלוך, שמחה, ד"ר חוה שפירא, הדאר, כרך ל"א, גיליון ג', תשי"ב, עמ' 57-58.
 בן מרדכי, יצחק, מבוא, ניצני הריאליזם בספרות העברית. (בעריכתו ובעריכת יוסף
 אבן), כרך שני, ירושלים, תשנ"ג, עמ' 8-48.
 ברקוביץ, י.ד., במסיבות יום חמישי של פרץ, כתבי י.ד. ברקוביץ, הראשונים כבני אדם.